

КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНАЛІСТИКА**БАСЮК Л. О.,**

здобувач наукового ступеня доктора
філософії кафедри криміналістики
та судової медицини
(Національна академія внутрішніх
справ)

УДК 343.982.4**DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2022.3.32>****ОТРИМАННЯ ЗРАЗКІВ З ТІЛА НЕЖИВОЇ ЛЮДИНИ (ТРУПА)
ДЛЯ ЕКСПЕРТИЗИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ:
ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ**

У статті розглядається встановлений порядок отримання зразків для експертизи у кримінальному провадженні як відповідний засіб доказування. Розглядаються види зразків для експертизи, які виділяє законодавець, та процесуальний порядок їх отримання. За результатами аналізу виділених законодавцем видів зразків для експертизи робиться висновок про відсутність регламентованого порядку отримання зразків з тіла неживої людини (трупа). Обґрунтовується думка про необхідність виділення зразків з тіла неживої людини (трупа) в окремий вид зразків для експертизи, зважаючи на виокремлення трупа законодавцем (на прикладі інших слідчих (розшукових) дій) як специфічної процесуальної категорії, відмінної від речей, документів, особи, – процесуальний порядок отримання зразків з яких встановлений законодавцем.

Зазначається, що допустимість висновку експерта як доказу забезпечується, в тому числі, допустимістю зрізків, які досліджуються при проведенні експертизи. Допустимість же зразків для експертизи, в першу чергу, забезпечується дотриманням процесуальної процедури їх отримання. Констатується, що за умови відсутності встановленої Кримінальним процесуальним кодексом процедури отримання зразків для експертизи з тіла неживої людини (трупа) забезпечити допустимість таких зразків не представляється можливим, що може призвести до визнання висновку експерта недопустимим доказом.

Проводиться аналіз напрямів практичного вирішення об'єктивно існуючої проблеми слідчими Національної поліції України та доводиться їх неефективність.

Акцентується увага на загостренні проблеми відсутності процесуальної регламентації отримання зразків для експертизи з тіла неживої людини (трупа) у зв'язку з веденням воєнних дій на території України та скоєнням військових злочинів.

Обґрунтовується важливість внесення відповідних змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо визначення процесуального статусу тіла неживої людини (трупа) та встановлення порядку отримання зразків для експертизи з нього, що має стати дієвим механізмом забезпечення допустимості висновку експерта як джерела доказів у кримінальному провадженні.

Ключові слова: отримання зразків для експертизи, тіло неживої людини, труп, допустимість доказу, висновок експерта, процесуальний порядок, засіб доказування.

Basuk L. O. Obtaining samples from the body of an inanimate person (corpse) for examination in criminal proceedings: problematic aspects

The article considers the established procedure for obtaining samples for examination in criminal proceedings as an appropriate means of proof. The types of samples for examination, which are allocated by the legislator, and the procedural order for obtaining them are considered. Based on the results of the analysis of the types of samples selected by the legislator for examination, it is concluded that there is no regulated procedure for obtaining samples from the body of an inanimate person (corpse). The idea of the need to select samples from the body of an inanimate person (corpse) in a separate type of samples for examination, given the separation of the corpse by the legislator (on the example of others investigative actions) as a specific procedural category other than things, documents, person – the procedure for obtaining samples from which is established by the legislator.

It is noted that the admissibility of the expert's conclusion as evidence is ensured, including the admissibility of the samples that are examined during the examination. Admissibility of samples for examination, first of all, is provided by observance of procedural order of their obtaining. It is stated that in the absence of the procedure established by the Criminal Procedure Code for obtaining samples for examination from the body of an inanimate person (corpse) to ensure the admissibility of such samples is not possible, which may lead to an expert conclusion inadmissible evidence.

The directions of practical solution of the objectively existing problem are analyzed by the investigators of the National Police of Ukraine and their inefficiency is proved.

Emphasis is placed on exacerbating the problem of lack of procedural regulation of obtaining samples of the body of an inanimate person (corpse) for examination in connection with the conduct of hostilities on the territory of Ukraine and the commission of war crimes.

The importance of making appropriate amendments to the Criminal Procedure Code of Ukraine to determine the procedural status of the body of an inanimate person (corpse) and establish the procedure for obtaining samples for examination, which should be an effective mechanism to ensure the admissibility of expert conclusion as a source of evidence in criminal proceedings.

Key words: *obtaining samples for examination, body of an inanimate person, corpse, admissibility of evidence, expert's conclusion, procedural order, means of proof.*

Вступ. Одним із засобів збирання доказів у кримінальному провадженні є проведення експертизи – встановлення фактичних даних про подію кримінального правопорушення за допомогою спеціальних знань. Висновок експерта, складений за результатами проведення експертизи, є процесуальним джерелом доказів [1, ст. 84].

Нерідко при проведенні експертизи для вирішення певних видів експертних завдань (зокрема, ідентифікаційних, класифікаційних) виникає необхідність в дослідженні не лише власне об'єктів, пов'язаних з подією правопорушення, але й зразків, ознаки і властивості яких порівнюються з ознаками та властивостями об'єктів дослідження. В залежності від природи об'єктів дослідження в ході проведення експертизи для встановлення фактичних даних при вирішенні ідентифікаційних та класифікаційних завдань може виникнути потреба в різноманітних за соєю природою зразках: результатах прояву навичок та життєдіяльності людини; результатах взаємодії різних механізмів з оточуючим середовищем у вигляді певних слідів; певних кількостях біологічних організмів і речовин, мінералів а також речовин штучного походження тощо.

Відповідно до структури Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) отримання зразків для експертизи – слідча (розшукова) дія, порядок прове-

дення якої визначається ст. 245 КПК України [1]. Спираючись на процесуальну процедуру отримання зразків для експертизи, можна виділити відповідні види, для кожного з яких законодавець передбачає певний процесуальний порядок їх отримання [1, ст. 245]:

- зразки речей,
- зразки документів,
- біологічні зразки особи.

При цьому, відповідно до ч. 2 ст. 245 КПК України порядок відібрання зразків з речей і документів встановлюється згідно з положеннями про тимчасовий доступ до речей і документів (статті 160–166 КПК України).

А згідно ч. 3 ст. 245 КПК України відібрання біологічних зразків у особи (за умови добровільності надання) здійснюється за правилами, передбаченими статтею 241 КПК України (освідування). А у разі відмови особи добровільно надати біологічні зразки слідчий суддя, суд за клопотанням сторони кримінального провадження має право дозволити слідчому, прокурору (або зобов'язати їх, якщо клопотання було подано стороною захисту) здійснити відбирання біологічних зразків примусово.

Існуючий порядок отримання зразків для експертизи в кримінальному провадженні не лише створює передумови для порушення прав учасників кримінального провадження з огляду на відсутність процесуальної регламентації механізму та меж застосування примусу [2, с. 282–283], але й не охоплює всіх видів зразків, необхідність в яких виникає в процесі розслідування кримінальних правопорушень.

Так, доволі часто при розслідуванні кримінальних правопорушень виникає необхідність отримання різноманітних зразків з тіла неживої людини (труп). Це можуть бути і відбитки пальців рук чи зубів для проведення трасологічної експертизи (з метою ідентифікації особи, що залишила сліди, або встановлення особистості трупу); і різні біологічні матеріали з тіла неживої людини (труп): кров, рвотні маси, слина, волосся, нігті тощо (з метою проведення різних видів судово-медичних або біологічних експертиз) [3, с. 318–319].

Але при наявному порядку отримання зразків для експертизи, закріпленому в КПК України, отримати такі зразки з трупу у встановлений кримінальним процесуальним законом спосіб не представляється можливим: законодавець просто не передбачає не лише порядку отримання зразків з трупу, але й такого виду зразків [4, с. 62].

Тим не менше, в практиці роботи правоохоронних органів при розслідуванні кримінальних правопорушень зразки з трупу отримуються та направляються на проведення експертизи (по результатах якої складається висновок експерта – джерело доказів), адже потреба в цьому існує.

Але фактичні дані, які містить висновок експерта, оцінюються як допустимі, якщо їх отримано згідно з порядком, встановленим КПК України. Таким чином, докази, отримані в результаті проведення експертизи та викладені у висновку експерта, можуть бути визнані судом недопустимими, якщо порушено процедуру отримання зразків для експертизи [5, с. 34–35].

Відсутність встановленого КПК України порядку для отримання зразків для експертизи з тіла неживої людини (труп) створює об'єктивні передумови для порушення прав учасників кримінального провадження, втрати доказів та заснування судових прецедентів, що в цілому негативно впливає на ефективність розслідування кримінальних правопорушень.

Різним аспектам отримання деяких видів зразків для експертизи в кримінальному провадженні присвятили свою увагу такі українські вчені як О. В. Козак [6], В. І. Галаган [7], Л. Т. Котляренко [8], О. В. Баулін [9], Н. С. Карпов [10], Антонюк П. Є., Антошук А. О., Куций Р. В. [2]. Але в більшій мірі в своїх дослідженнях вчені зазначають на проблемні аспекти отримання зразків для експертизи в кримінальному провадженні, пов'язані із застосуванням примусу до учасників провадження та порушення їх процесуальних прав, оминаючи своєю увагою отримання зразків з тіла неживої людини (труп) для проведення експертизи.

Постановка завдання. Метою статті є розглянути проблемні аспекти отримання зразків для експертизи з тіла неживої людини (трупа) як засобу збирання доказів, пов'язані з відсутністю відповідного порядку отримання таких зразків, встановленого КПК України.

Результати дослідження. Головним критерієм допустимості доказу в кримінальному провадженні є отримання його у порядку, визначеному КПК України (ст. 86). Недопустимий доказ не може бути використаний при прийнятті процесуальних рішень, на нього не може покладатися суд при ухваленні судового рішення. При цьому, сторона обвинувачення здійснює збирання доказів виключно в порядку, передбаченому Кримінальним процесуальним кодексом України (ч.ч. 1, 2 ст. 93 КПК України).

Погоджуємося з думкою Антонюк П. Є. та Щербанюк Д. В., що з огляду на такі вимоги щодо збирання доказів особливо важливе значення має чіткість та однозначність кримінальних процесуальних норм, визначеність дефініцій, які використовуються, та логічність встановленого процесуального порядку, що, в сукупності, має забезпечити допустимість отриманого доказу для використання в процесі доказування [4, с. 61].

Допустимість фактичних даних, що містяться у висновку експерта по результатах проведення експертизи, як доказу забезпечується, в тому числі, безумовним дотриманням процесуальної процедури отримання зразків для експертизи (у випадках, коли для проведення експертизи та вирішення певних експертних завдань виникає необхідність в дослідженні зразків).

Але, нажаль, аналіз норм кримінального процесуального закону дає підстави стверджувати, що при встановленому КПК України порядку отримання зразків для експертизи забезпечити допустимість отримання зразків з тіла неживої людини (трупа) в разі необхідності проведення експертизи не представляється можливим з огляду на відсутність не лише процесуальної регламентації такого порядку, а й самого виду таких зразків.

Так, законодавець виділяє труп людини як самостійну процесуальну категорію, що правда, не визначаючи її процесуального статусу.

Про виокремлення трупа від інших процесуальних об'єктів, як то: осіб, речей, документів, – свідчить наявність в КПК України окремих процесуальних норм, що передбачають процедуру проведення певних слідчих (розшукових) дій, пов'язаних з тілом неживої людини – трупом (в розумінні законодавця) [1]:

- огляд (ст. 237), огляд *трупа* (ст. 238), огляд *трупа*, пов'язаний з ексгумацією (ст. 239);
- пред'явлення особи для впізнання (ст. 228), пред'явлення речей для впізнання (ст. 229), пред'явлення *трупа* для впізнання (ст. 230).

І, хоча законодавець не тлумачить, що є трупом і який його процесуальний статус (тобто, якими повноваженнями наділені учасники кримінального провадження щодо трупа), закріплений окремий процесуальний порядок поводження з трупом дозволяє зробити висновок, що в кримінальному провадженні труп – це окрема категорія, яка не є тотожною ані особі, ані речі, ані майну, ані документу (категорії, процесуальний статус яких в тій чи іншій мірі визначений законодавцем).

Таким чином, аналіз порядку отримання зразків для експертизи, встановленого КПК України (ст. 245), демонструє відсутність процесуальної процедури отримання зразків з трупа. Що, в свою чергу, означає не лише недопустимість фактичного отримання зразків з трупа, як засобу доказування, а й висновку експерта по результатах експертизи з дослідженням таких зразків, як доказу.

Для акцентування гостроти проблеми вважаємо за необхідне зазначити, потреба в яких зразках з трупа може виникнути для проведення експертизи в кримінальному провадженні:

- відбитки пальців рук трупа (частин тіла людини) для встановлення особистості трупа чи його причетності до вчинення кримінальних правопорушень,
- відбитки зубів трупа для встановлення його особистості чи причетності до вчинення кримінальних правопорушень,

- відбитки будь-яких інших частин тіла неживої людини для встановлення причетності до вчинення кримінальних правопорушень,
- зразки біологічних виділень чи тканин трупа для встановлення його особистості чи причетності до вчинення кримінальних правопорушень тощо.

Натомість законодавець визначив можливість вилучення зразків тканини і органів або частини трупа, необхідних для проведення *експертних досліджень*, в межах проведення огляду трупа, пов'язаного з ексгумацією (ч. 3 ст. 239 КПК України).

Але така можливість теж не вирішує проблеми отримання зразків з трупа для проведення експертизи, оскільки законодавець веде мову про *експертні дослідження*, а не *експертизу* як засіб доказування. Підтвердженням того, що законодавець відділяє по змісту та формі *експертні дослідження* та *експертизу*, є редакція ч. 4 ст. 239 КПК України, де зазначено, що «У разі необхідності труп може бути доставлений до відповідного експертного закладу для проведення *експертизи*».

Крім того, законодавцем не визначений процесуальний статус вилучених зразків тканин і органів або частин трупа: в ч. 6 ст. 239 КПК України законодавець називає їх «об'єкти для досліджень», не зазначаючи на них як на такі, що додаються до протоколу (наводиться вичерпний перелік об'єктів, що додаються до протоколу: матеріали вимірювання, фотографування, звуко- чи відеозапису, плани і схеми, графічні зображення, відбитки та зліпки), тобто не вводячи їх до кола певних процесуальних об'єктів.

Проведений аналіз підкріплює думку вчених, що в умовах невизначеності процесуального статусу категорії «труп» у кримінальному провадженні та відсутності відповідної процесуальної процедури отримання зразків для експертизи з тіла неживої людини (трупа) сторони провадження позбавлені можливості збирання доказів, або перебувають в умовах, коли в подальшому зібрані ними докази можуть бути визнані недопустимими як такі, що отримані поза межами порядку, встановленого Кримінальним процесуальним кодексом України [4, с. 62–63].

Спілкування зі слідчими Національної поліції України показало, що в разі необхідності отримання зразків для експертизи з трупа слідчі звертаються з відповідним клопотанням до прокурора, який виносить постанову про проведення слідчої (розшукової) дії – відібрання зразків з трупа. Така процедура, по-перше, не передбачена КПК України, а, по-друге, прирівнює тіло неживої людини (труп) до живої (особи). І хоча, на думку слідчих, з якими проводилося спілкування, запропонована процедура «хоч якось мінімально забезпечує процесуальний шлях появи певних об'єктів як зразків в кримінальному провадженні», на нашу думку, в жодному разі не забезпечує допустимості отриманих зразків та, відповідно, висновку експерта по результатах дослідження таких об'єктів.

Особливо гострою, на наш погляд, проблема відсутності в КПК України відповідної процесуальної процедури для отримання зразків з тіла неживої людини (трупа) постає у зв'язку з масштабними військовими діями на території України, пов'язаними з військовою агресією Російської Федерації проти України та введенням воєнного стану [11]. Порушення правил ведення війни та вчинення військових злочинів спричинили смерті багатьох людей, обставини яких розслідуються правоохоронними органами України. І відсутність процесуальної процедури отримання зразків для експертизи з тіла неживої людини (трупа) може значно ускладнити розслідування та вплинути на його ефективність, а також відіграти негативну роль в оцінці зібраних доказів судом при подальшому судовому розгляді.

Висновки. З огляду на відсутність встановленого Кримінальним процесуальним кодексом України порядку отримання зразків для експертизи з тіла неживої людини (трупа) створюються об'єктивно обумовлені ситуації неможливості збирання доказів сторонами кримінального провадження та забезпечення їх допустимості. З метою надання всім сторонам кримінального провадження якісного та дієвого механізму збирання доказів, вважаємо за необхідне внести відповідні зміни до Кримінального процесуального кодексу України, які б чітко регламентували процесуальний статус тіла неживої людини (трупа) та встановлювали визначений порядок отримання з нього зразків для експертизи.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
2. Антонюк П. Є., Антощук А. О., Куций Р. В. Тактика отримання зразків в кримінальному провадженні. *Право і суспільство*. 2021. Вип. 5. С. 281–289. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2021.5.39>
3. Басюк Л. О. Отримання зразків для експертизи в кримінальному провадженні: проблемні аспекти. *Інновації в криміналістиці та судовій експертизі* [Текст] : матеріали міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 25 листоп. 2021 р.) / [редкол.: В. В. Черней, С. С. Чернявський, А. А. Саковський та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2021. С. 318–319.
4. Антонюк П. Є., Щербанюк Д. В. Процесуальна регламентація слідчих (розшукових) дій, пов'язаних із тілом неживої людини. *Кримінальне судочинство: сучасний стан та перспективи розвитку* [Текст] : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 28 трав. 2021 р.) / [редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін.]. – Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2021. С. 60–63.
5. Антонюк П. Є. Організаційно-тактичні аспекти примусового відбирання біологічних зразків у особи в кримінальному провадженні. *Криміналістичний вісник*. 2017. Вип. 1. С. 34–39.
6. Козак О. В. Одержання зразків для експертного дослідження у кримінальному судочинстві України : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Донецьк, 2011. 207 с.
7. Галаган В. І., Козак О. В. Процесуальний порядок і тактика отримання зразків для експертизи у кримінальному провадженні України : монографія [2-ге вид., переробл. та допов.]. Краматорськ : ТОВ «Каштан», 2015. 224 с.
8. Котляренко Л. Т. Отобрание биологических образцов для экспертного исследования: проблемные аспекты правового регулирования. *Актуальные проблемы организации судебно-экспертного и технико-криминалистического обеспечения раскрытия и расследования преступлений на современном этапе* : сборн. материал. межд. научн.-практ. конф. / [сост. О. В. Неня, О. П. Лемешко] ; под ред. Д. В. Жидкова. К. : ООО «ПК» Типография от «А» до «Я», 2014. С. 50–53.
9. Баулін О. В. Актуальні питання отримання зразків для експертизи у досудовому розслідуванні. *Судово-експертне забезпечення кримінального процесу* : матер. міжвідом. наук.-практ. семінару (м. Київ, 29 травня 2014 р.) / укл. А. О. Полтавський, О. В. Юдіна ; за заг. ред. О. Г. Рувіна. Київ, 2014.
10. Карпов Н. С. Отримання зразків для проведення експертизи. *Судово-експертна діяльність: сучасний стан та перспективи розвитку* : збір. матер. круг. столу. Київ : Навч.-наук. ін-т підг. фах. для екс.-крим. підр. Нац. акад. внутр. справ, 2015.
11. Про введення воєнного стану. Указ Президента України № 64/2022 від 24.02.2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>.

